

JAK SNADNO VYVRÁTIT KARIKATURU REALISMU

Pavel Materna

Unless we are prepared to accept that our inferential practices are sacrosanct, we should be prepared to concede that an inferential practice is acceptable just in case it sanctions valid inferences rather than an inference being valid just in case it is sanctioned by a particular inferential practice.

M. Q. Gardiner

Dr. Radim Šíp (dále jen Šíp) uveřejnil stať¹, kterou pokládá za pragmatickou kritiku realismu ve filosofii. Mohl bych se opřít o shora uvedené motto a konstatovat prostě, že pro Šípa inferenční praxe je svatováčká (jako pro všechny neopragmatiky) a že mu alternativa uvedená shora vůbec nepřišla na mysl. Mohl bych konstatovat, že ve stati není nic, co by již nebylo mnohokrát řečeno a co by šlo nad starou otázku, jak objasnit korespondenci myšlenek s realitou. Také bych ještě mohl podotknout, že autor má Jamese a Rortyho přečtené, ale že by se mohl zamyslet i nad jinou literaturou (pokud jde o antirealisty, je jistě např. Dummett na nerosrovnatelně vyšší úrovni než populární provokatér Rorty, a pokud jde o Šípovy protivníky, tj. realisty, stačilo by zamýšlení nad argumentací starého Bolzana, aby polemický ráz stati byl podstatně oslaben).

Uvědomil jsem si však, že jeden moment Šíпова pamfletu² stojí za reakci: jde o to, že Šíp si nedal práci, aby se seznámil s tím, co doopravdy realisté říkají. Jeho představy o realismu jsou neuvěřitelně zkreslené. Aby se Šíp poučil o tom, jak dělat skutečnou profesionální polemiku, musel by četbu Jamese a Rortyho doplnit četbou děl, která jsou díly skutečných realistů. Patrně by se pak přestal tolik děsit té aristotelské tradice, která „panovačně modeluje“ naše pojetí pravdy. Možná, že by se pak zamyslel i nad výstižnými slovy J. Hintikky:

[k]aždý, kdo užívá jazyk s minimální expresivní silou (řečeno logicky), musí přijmout pojem pravdy, který by v běžné hrubé klasifikaci dostal název kore-

¹ Šíp, R.: Pravda očima pragmatika. *Organon F* 13, 2006, č. 4, 451 – 481.

² Jistě jde o pamflet: styl stati není stylem filosofické polemiky založené na pochopení protivníkových tvrzení, nýbrž stylem zesměšňování a emocionálních výkřiků.

spondenčního pojetí pravdy. To by platilo i tehdy, kdyby byl tento jazyk užíván pouze za účelem Rortyho dialogů, kvůli dialogům. Každý dostatečně silný jazyk by byl zrcadlem světa, nehledě na Rortyho.

Protože Šíp četl to, co četl, nevycházel jsem z údivu, co jsem se o realistech z jeho stati dozvídal. Např.

Žijí v představě, že ke všem problémům můžeme přistoupit z jakéhosi zastaveného časového okamžiku, v němž pomocí všeprostopupujícího synchronního pohledu odhalíme...neměnnou pravdu (s. 453).

Může Šíp doložit toto pojetí konkrétním odkazem?

O „okcidentální tradici“, samozřejmě realistické, se dozvídáme, že vždy pracovala s představou, že lze nějakým jednoduchým způsobem ztotožnit/konfrontovat kus našeho poznání... s příslušným výsekem světa (s. 453 - 454).

Který realista mluvil o „jednoduchém způsobu“? A nejde při poznávání skutečně o konfrontaci našeho myšlení/výrazu s něčím, co je mimo? Je snad historickým omylem (NB „panovačně modelujícím atd.“) naprosto přirozené pojetí poznání jako vztahu k tomu, co je poznáváno?

Šíp se dále domnívá, že pro realistu nedospíváme k objevům na základě zkoumání, nýbrž na základě toho, že objev dostáváme jako „počáteční datum“:

Molekulární struktura DNA (pozn. P.M.: ta nepatří do „pravého světa“?) nebyla Watsonovi a Crickovi dána jako počáteční datum, ale byla výsledkem dlouhého procesu zkoumání a kladení hypotéz (s. 462).

Tady už rozum zůstává stát. Proč Šíp uvádí tento banální fakt? Jako důkaz své erudovanosti? Jistě nemůže myslet vážně, že by toto byl argument proti realistickému moru. Avšak hned následující Šípův komentář ještě zesiluje dojem, že jde skutečně o kritiku realismu:

(o DNA) tento konstrukt vzniklý nikoli na papíře logicko-sémantických teoretiků (*sic!*), ale během vědeckého výzkumu (tamtéž).

Zde se navíc dovídáme, že realisté jsou idioti, kteří se domnívají, že empirické výzkumy jsou dělány „na papíře logicko-sémantických teoretiků“. Nemohu si pomoci, ale mně je z tohoto nesmyslu jasné, že Šíp nemá nejmenší tušení o filosofii vědy, ač se ohání DNA. Patrně se také domnívá - jsa „fascinován“ realismem typu TIL - že realista v oblasti logiky zapomněl na fundamentální rozdíl mezi logikou a empirickou vědou. To je Šípův problém.

Fakt existence omylu v našem poznávání – tedy fakt dobře vysvětlitelný realismem – se autor snaží vyložit z pragmatického pohledu:

To, že pragmatikové k možnosti omylu dospívají, není dáno zamlčeným předpokladem „pravého světa“, ale schopností sekundárně zhodnotit porovnání současnosti s historií či naší kultury s jinými kulturami. Jejich sebekritický postoj nevzniká ve vztahu k „pravému světu“, ale díky citlivosti k historickým faktům a díky uznání, které se učí poskytovat jiným kulturám (s. 464).

Realista je poučen: ukáže-li se např., že předpoklad existence flogistonu jako látky způsobující hoření byl omyl, není to proto, že v nějakém mystickém „pravém světě“ taková látka není, nýbrž proto, že jsme sekundárně zhodnotili porovnání současnosti s historií či naší kultury s jinými kulturami („malý cit pro historii“, jak čteme na s. 453). Šíp učinil závažný objev v oblasti teorie vědy. Škoda, že nejde o nic jiného než o blábol (s prominutím, v této souvislosti neznám výstižnější termín).

Realistické pokusy o definici pravdy jsou odmítnuty, ovšem. Dovídáme se, že „pravda je funkcí života“ (466).³ Co je proti tomu realistické namáhání při definování pravdy. Pravda, i o Tarském je tu řeč, a Tarski je vzat na milost, protože

Vztah splňování na rozdíl od vztahu korespondence se nevymyká z lidské zkušenosti, nepřekračuje ji směrem k „pravému světu“. „Splňování“ je vztahem vytvářejícím se na pozadí lidské zkušenosti (s. 469).

Doporučuji Šípovi, aby se opravdu seznámil s Tarského prací a poučil se o splňování přímo z originálu.

Měl jsem v poslední době příležitost asistovat při procesu, jakým se moje vnučka seznamuje se světem (pardon, s gramatickým místem). Teprve Šípuv článek mě poučil, že se moje vnučka nenaučila pomocí výrazu „strom“ rozeznávat stromy. Následující holistická pasáž je v tomto ohledu skutečně lahůdka.

Naše ukázání na strom jako by bylo zkratkou za usouvztažnění tisíce vět: „To není auto.“ „To není cesta.“ „To není člověk.“ atd. atd. Ukázáním nepojmenováváme věc, ale poukazujeme na *gramatické místo* (a tím zpřítomňujeme nějakou *formu života*)⁴ (s. 475).

³ Netřeba zdůrazňovat, že časté opakování Wittgensteinových aforismů neznamená odhalení jejich eventuálního filozofického významu.

⁴ Viz předchozí poznámku.

Samozřejmě, ukázání neslouží k pojmenování jednotliviny: má zařadit jednotlivinu pod nějakou vlastnost – slovo „strom“ není jménem jednotliviny. Kdyby Šíp konstatoval toto, jistě bychom se shodli. Jeho holismus je ovšem extrémní, jak je vidět z následující pasáže:

Významy slov nabývají smyslu jen na pozadí systému celého jazyka, a vztahujeme-li proto „trávu“ k trávě, činíme tak jedině na pozadí znalosti mnoha a mnoha jiných slov a vět a na pozadí vztahu mezi touto masou slov a vět a praktického jednání, jež se k ní pojí (tamtéž).

Takto radikální holismus je ovšem iluze. Ani význačný antirealista Dummett, který může být podezírán z holismu, tuto verzi nepřijímá (mluví se o jeho umírněné verzi, tzv. molekularismu). Nelze vzít tu nejproblematictější verzi a poučovat realisty, že toto přece platí.

Speciální poznámku zasluží Šípovo mlhavé vyrovnání s námitkou, kterou připouští i James (468 – 469), totiž že pragmatismus ve skutečnosti nahrazuje definici pravdy definicí *kritéria* pravdy. To je totiž jedna z klíčových námitek vůči pragmatismu. Definujeme kritérium? Kritérium čeho? Šíp napíše „pravdivostí“ v uvozovkách a vyslovuje domněnku, že by „korespondisté“ při „přiměřenějším“ řešení dospěli k této pragmatické redukci definice na kritérium. Takže správný korespondista není korespondista. Námitka byla zametena pod koberec. Přitom pragmatický „úspěch“ je podle realismu kritériem toho, že svět je takový, jak ho v dané problematice předpokládáme. Šípův boj za uznání úspěšnosti jako kritéria je otevírání otevřených dveří. Žádný realista toto kritérium nepopře.

Šíp neuvedl žádný nový argument proti realistickému chápání pravdy a zamlčel možné námitky proti své zjednodušující koncepci. Patrně se domnívá, že přispěl ke zvýšení „nervozity“ realistů, o níž se ve stati zmiňuje (ubezpečuji ho, že neznám žádného nervózního realistu). Protože má obzvláštní slabost vůči transparentní intenzionální logice (TIL), dovolím si ještě reagovat na příslušné pasáže.

Každý, kdo něco ví o TIL, ví dobře, že jedním z jednoduchých důsledků pojetí TIL je to, že např. výraz „počet planet v naší sluneční soustavě“ neoznačuje žádné číslo, na rozdíl od výrazu „1 + 8“. U Šípa se dozvídáme, že podle TIL

„Počet planet v naší sluneční soustavě“ a „1+8“ jsou dvě konstrukce odkazující k číslu 9 (s. 460).

Již to svědčí o tom, do jaké míry pochopil Šíp systém, který podrobuje ne snad kritice, nýbrž jakési „sžíravé“ ironii. Následující odstavec si zaslouží citaci celý, protože je příznačný pro Šípovu metodu kritiky.

Co nás má k tomu, abychom považovali (Tichého a jim podobně) konstrukce – ono zázračné médium mezi zkušenostním pravděncem a skutečným pravditelem – za abstraktní a objektivní entitu, u níž je na jedné straně tak snadné najít „strukturněreferenční podobnost“ s tvrzením (propozicí) a na straně druhé je tak snadné ji přiložit k objektivnímu světu a porovnávat jejich adekvaci? (s. 461)

Odhlédněme od zdobného epitheta „zázračný“ a od ničím neodůvodněného použití výrazu „tak snadné“. Co nás má k tomu, abychom přijali pojem konstrukce ve smyslu Tichého definice a odvodili (vůbec ne snadno) na jedné straně (řekněme) „strukturní podobnost“ s tvrzením (nikoli propozicí) a na druhé straně vztah k propozici (definované určitým způsobem)? Proces, který k tomu vedl (a byl dlouhodobý a spojený s tvrdou prací), byl ovšem založen na realistické intuici, a proto vede ke konkrétním výsledkům (mám odkazovat k příslušné literatuře?). Pochopit tento proces může jen ten, kdo ho chce pochopit (třeba za účelem kritiky) a kdo tedy příslušné zdroje opravdu prostuduje. Odbýt záležitost řečnickou otázkou svědčí jen o arogantním podcenění takového studia. Pokud by Šíp chtěl alespoň trochu proniknout do motivace spjaté s teorií konstrukcí, měl by si aspoň promyslet jeden z prvních článků Pavla Tichého, totiž „Smysl a procedura“, který vyšel česky ve *Filosofickém časopise* r. 1968: tento článek ještě nezavádí pojem konstrukce, ale intuice spojená s tímto pojmem je zde dokonale zachycena. Zároveň je zde skvěle konkretizován realistický přístup k poznávání reality. Také objasnění toho, co je patrně vhodné chápat jako pojem, tu může Šíp najít (a podrobit seriózní kritice, pokud to bude možné). Konečně velice nosný pojem faktu je zde nabídnut k použití a souvislost faktu a procedury je objasněna tak, že na tom snad ani Šíp nebude moci najít něco „záhadného“.

Co dále na téže stránce nabízí Šíp jako odmítnutí abstrakt nezávislých na zkušenosti, je pouze výsměch. Objektivní, tj. na naší zkušenosti nezávislý charakter matematických objektů umožňuje tvrdit, že matematické pravdy objevujeme. Pokládá-li Šíp takové formulace za špatné, pak nezbývá než se zeptat, zda zbývá něco jiného než absurdní tvrzení, že si matematické pravdy vymýšlíme. Pokládá-li Šíp tuto formulaci za přirozenější, není mu pomoci.

Na závěr poznámka obecnější.

Realismů je celá řada. Šíp se tváří, jako by chápal význam slov „realismus“ a „platonismus“. Myslím – na základě jeho formulací – že strašák, jakého nám ve stati maluje, je výsledkem jeho málo čím poučené

fantazie. Protože má navíc zvláštní druh odporu vůči TIL jakožto hlavnímu představiteli realismu u nás, dovolím si na závěr ocitovat Tichého chápání realismu a platonismu:

platonism, the view that over and above material objects, there are also functions, concepts, truth-values, and thoughts. ... realism, the idea that thoughts are independent of their expression in any language and that each of them is true or false in its own right (*The Foundations of Frege's Logic*, Berlin, New York: de Gruyter 1988, s. vii).

Toť vše: Šíp si zřejmě představuje platonika i realistu jako zvláštního tvora, který se domnívá, že nahlíží do platónského nebe a je neustále u vytržení nad tím, jak se dostává k „jádru věci“ a jak ohmatává předměty, maje přesvědčení, že pronikl ke skutečnosti samé. Žádné takové psychické stavy u sebe nepozorují a netuším, proč by je měl realista mít kvůli svému realismu. Neočekáváme zázračná „proniknutí“ do „pravého světa“: předpoklad vnějšího světa, který je třeba trpělivě poznávat, nám nebyl „panovačně“ vnucen, nýbrž je to naprosto přirozený předpoklad. Fakta, která objevujeme, nejsou pravdivá proto, že se na tom shodneme, nýbrž shodneme se nakonec proto, že jsou pravdivá. Tato základní intuice, spojená s pokorou pravého badatele před objektivním světem, dává filozofům ještě stále velký prostor pro objasňování způsobu, jakým vlastně ke korespondenci dochází, a jistě tento problém pokládáme za důležitý – jenom se kvůli obtížnosti nevztekáme a nevyměníme realistický předpoklad za pragmatický relativismus.⁵ Že ten problém bereme vážně, o tom svědčí obrovská literatura. Abych se neschovával za jiné, uvádím vlastní skromný příspěvek ze sborníku na počest Jana Woleńského: „Is Strong Correspondence (Theory of Truth) Possible?“ In: Hintikka, J. – Czarnecki, T. – Kijania-Placek, K. – Placek, T. – Rojsszczak, A. (eds.): *Philosophy and Logic in Search of the Polish Tradition*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers 2003, 13 – 26.

Filosofický ústav AV ČR
Jilská 1
110 00 Praha 1
materna@lorien.site.cas.cz

⁵ Šíp se ovšem domnívá, že jeho pragmatická koncepce k relativismu nevede. Nevede k němu jen za cenu mlhavých frází a občas kontradikcí.